

ČESKOSLOVENSKÉ KNIHOVNICTVÍ V POVÁLEČNÉM OBDOBÍ (DO ROKU 1960)

Dějiny českého knihovnictví v každodennosti

Duben 2018

Knihovnictví poválečné

- Po roce 1948 nabývá **osoba knihovníka** na důležitosti
- Úkol knihovníka: tzv. výchova lidu k socialismu, k jeho chápání
- **Cenzura v knihovních fondech** (odstraňování brakové, pokleslé literatury či literatury v přímém rozporu se státním zřízením)
- Sepisovány dlouhé seznamy tzv. zakázaných knih (knihy vyřazeny z volného výběru a čtenáři k nim neměli přístup)
- **Od roku 1948 přešlo knihovnictví pod správu ministerstva informací**
- Poradní orgán pro otázky knihovnictví = zřízena Státní knihovnická rada (zástupci různých typů knihoven)
- Cenzura také v prostředí vydávání a rozšiřování neperiodických publikací - roku 1949 vydán zákon, který omezoval nakladatelskou činnost

Jihočeská knihovna v Českých Budějovicích

Knihovnictví na sklonku 50. let 20. století

- Prosinec 1958 - II. celostátní sjezd československých knihovníků, doplněný o projevy čelních státních a stranických představitelů
- Program sjezdu ovlivněn usnesením XI. sjezdu Komunistické strany Československa o uskutečnění kulturní revoluce, ve kterém ministr školství a kultury dr. F. Kahuda oznámil důležité cíle na několik následujících let. „*Hlavní úkoly revoluce jsou i hlavními úkoly knihovníků.*“
- Nejdůležitější úkol: politicko-výchovná práce, dále zlepšení fondů, zdokonalení služeb, zkvalitnění práce se zemědělskou literaturou (venkovské lidové knihovny), propagace a šíření krásné literatury
- Zvláštní pozornost věnovaná zaostávajícím knihovnám na Slovensku

Knihovnictví na sklonku 50. let 20. století

- Oblíbení spisovatelé českých dětí např. v roce 1958:
 - v pořadí Jules Verne, Alois Jirásek, Božena Němcová, Marie Majerová, Arkadij Gajdar
- Nejoblíbenější hrdina byl nejčastěji uváděn „Patnáctiletý kapitán“ J. Verna
- Oblíbení básníci: Neruda, Erben, Wolker, Sládek, Havlíček
- **BESEDY**
 - způsob propagace, pomoc v chápání smyslů knih
 - měly „vést k četbě a studiu knih náročnějších“
 - Např. v roce 1958 proběhlo **v lidových knihovnách 33 tisíc čtenářských besed** (polovina byla pro mládež), zatímco ve 200 městech bylo uspořádáno 13 tisíc besed
- Dílo Karla Čapka
 - V r. 1958 připomínáno jeho úmrtí o dvacet let dříve
 - Zmiňován Čapkův výrazný antifašistický a pro-dělnický sentiment, byť jakékoliv tvrzení o jeho pozitivním vztahu ke komunistické straně významně zpochybňuje samotný Čapek r. 1924 v článku "*Proč nejsem komunistou?*"

Knihovnictví na sklonku 50. let 20. století

- 15 let od osvobození republiky
- Oslavy, připomínky toho, co se podařilo vybudovat
- Tisíce znovu vybudovaných knihoven – uzpůsobených tak, aby vyhovovaly režimu / propagovány především knihy přírodovědecké, politické, zaměřené na techniku, sovětské knihy a literatura marxisticko-leninská – podpora ateistické výchovy národ / apeciální pozornost věnována výchově mládeže
- Vznikla soutěž „**Budujeme vzornou lidovou knihovnu**“, titul „**vzorná knihovna**“ - nejvyšší možné ocenění, které mohly knihovny v té době získat; ocenění bylo možné knihovně kdykoli odebrat
- Během let 1950-1959 titul získalo 81 lidových knihoven
- Knihovník pracující ve vyznamenané knihovně v jednom dobovém časopiseckém článku popsán takto: *„Není snad v zařízení věci, činnosti, o kterou se knihovník nepřičinil, nestaral. Všechny škály své iniciativy musí vyvinout, aby ve své práci nezevšedněl. Pečuje o knihy v okolí, pokud mu to čas dovolí.“*
- Rok 1960 posledním rokem druhé pětiletky, bylo nutné včasné splnění tohoto plánu – podmínky pro přípravu **druhého knihovního zákona**

Tzv. druhý knihovní (knihovnický) zákon

- Zákon ze dne **9. července 1959** č. 53/1959 Sb., o jednotné soustavě knihoven (knihovnický zákon)
- Více viz http://ipk.nkp.cz/legislativa/o1_LegPod/knihovni-zakon-257-2001-sb.-a-navazne-provadeci-prepisy/Knihovnicky_zakon.htm
- **nabyl účinnosti ode dne 1. srpna 1959**
- o zákon se zasloužil dr. Jaroslav Drtina (a v menší míře také dr. Miloš Papírník)

PhDr. Jaroslav Drtina (1908-1967)

- Jeden z absolventů knihovnických kurzů **Zdeňka Václava Tobolky** (co o této osobnosti víte?) v Národní univerzitní knihovně
- Zakladatel vysokoškolského odborného pracoviště knihovnictví na FF UK
- V zimním semestru 1950/51 vznikl na FF UK lektorát knihovnictví - Drtina v jeho čele
- V roce 1952/53 lektorát nahrazen katedrou knihovnictví
- V roce 1955 Jaroslav Drtina jmenován prvním docentem knihovnictví u nás

Důležité výňatky z 2. knihovního zákona

§ 13

- Zrušují se
 1. zákon č. 430/1919 Sb. o veřejných knihovnách obecních
 2. vládní nařízení č. 607/1919 Sb., jímž se provádí zákon o veřejných knihovnách obecních ze dne 22. července 1919 č. 430 Sb., ve znění vládního nařízení číslo 212/1921 Sb.

Úvodní ustanovení

§ 1

- Posláním knihoven, důležitého a účinného masového činitele socialistické výchovy, je přispívat k všestrannému vzdělání pracujících v duchu vědeckého světového názoru a pomáhat při zvyšování jejich politické, kulturní a odborné úrovně, zvláště pak přispívat k rozvoji vědy a techniky, k šíření jejich poznatků a poskytovat pomoc při řešení politických i hospodářských úkolů a při rozvíjení tvůrčí iniciativy lidu v boji za vítězství socialismu.

Jednotná soustava knihoven

§ 2

- Úkoly uvedené v § 1 zajišťuje jednotná soustava knihoven, kterou tvoří knihovny zřizované a řízené ústředními orgány, národními výbory a jinými státními orgány, orgány společenských organizací sdružených v Národní frontě, jednotnými zemědělskými družstvy, hospodářskými a rozpočtovými organizacemi, vědeckými a kulturními institucemi (dále jen "úřady, organizace a instituce"), ať již jsou tyto knihovny organizačně samostatnými zařízeními (ústavy), nebo složkami jiných zařízení.

§ 3

- 1. Knihovny účelně a v souladu se svými úkoly shromažďují potřebnou literaturu, cílevědomě ji šíří mezi obyvatelstvem a provádějí masovou práci s knihou mezi čtenáři. Poskytují čtenářům soustavnou a všestrannou pomoc při výběru a získávání literatury, aby každému občanu bylo umožněno vypůjčit si potřebnou knihu z kterékoli veřejně přístupné knihovny jednotné soustavy.
- 2. Aby zlepšily a prohloubily služby čtenářům, knihovny jednotné soustavy
 - a) jsou povinny půjčit a obstarat na požádání jednotlivé knihy, časopisy a jiné sbírkové materiály nebo jejich soubory (meziknihovní vypůjční služba), pokud tomu nebrání zvláštní důvody,
 - b) kde se to jeví účelné, spolupracují, popř. poskytují si vzájemně pomoc při doplňování knihovních sbírek při nákupu nebo výměně literatury, dále v oblasti informační a bibliografické činnosti, v otázkách metodických, při dovozu literatury ze zahraničí a při propagaci literatury,
 - c) mají přednostní právo při získávání knih, časopisů a jiných sbírkových materiálů.
- 3. Pro zlepšení koordinace a jejich dalšího rozvoje jsou knihovny jednotné soustavy povinny se do evidence u výkonného orgánu příslušného okresního národního výboru přihlásit. Pokud jsou knihovny organizační složkou jiných zařízení (ústavů), přihlašují je do evidence tato zařízení (ústavy).
- 4. Ustanovení odstavce 3 se nevztahuje na knihovny ozbrojených sil, tyto knihovny podléhají ohlašovací povinnosti u příslušných nadřízených orgánů.
- 5. Podrobné předpisy k ustanovení odstavců 1 až 3 vydá **ministerstvo školství a kultury** v dohodě se zúčastněnými ústředními úřady a orgány.

§ 4

Státní knihovna Československé republiky

1. **Ústřední knihovnou jednotné soustavy knihoven je Státní knihovna Československé republiky** (dále jen "Státní knihovna"), plní zejména tyto úkoly:

- a) trvale uchovává domácí literaturu i ostatní bohemika a slovenika,
- b) bibliograficky zpracovává současnou i minulou literární produkci a koordinuje bibliografickou práci v celostátním měřítku,
- c) jako ústřední univerzální vědecká knihovna shromažďuje domácí a nejdůležitější světovou literaturu a zpřístupňuje ji veřejnosti,
- d) provádí výzkum a vědecky zpracovává teoretické otázky v oboru knihovnictví a poskytuje metodickou pomoc knihovnám jednotné soustavy.

2. Podrobnější úkoly Státní knihovny a její organizaci stanoví statut, který vydá ministr školství a kultury v dohodě s příslušnými úřady a orgány.

§ 5 Sítě knihoven

1. Knihovny v oboru působnosti jednotlivých ústředních úřadů a orgánů tvoří zpravidla organizované sítě knihoven určitého druhu
 - a) knihovny lidové,
 - b) školní,
 - c) vědecké,
 - d) knihovny Revolučního odborového hnutí,
 - e) technické knihovny,
 - f) knihovny akademií věd,
 - g) zdravotnické,
 - h) knihovny ozbrojených sil apod.)

...

§ 5 Sítě knihoven

- 1. Knihovny v oboru působnosti jednotlivých ústředních úřadů a orgánů tvoří zpravidla organizované sítě knihoven určitého druhu (knihovny lidové, školní, vědecké, knihovny Revolučního odborového hnutí, technické knihovny, knihovny akademií věd, zdravotnické, knihovny ozbrojených sil apod.)
- 2. Příslušné ústřední úřady a orgány zajišťují úzkou vzájemnou spolupráci knihoven své sítě a účinnou pomoc lépe organizovaných a vybavených knihoven knihovnám menším, zejména knihovnám vedeným dobrovolnými pracovníky.
- 3. Ideová a odborná pomoc knihovnám určité sítě se zpravidla soustřeďuje v knihovně pověřené touto funkcí příslušným ústředním úřadem nebo orgánem (ústřední knihovna sítě).
- 4. Síť knihoven mohou tvořit vzhledem k jejich specifickým úkolům i knihovny téhož druhu v oboru působnosti několika ústředních úřadů (technické knihovny v závodech apod.). V takovém případě pověří jednu z knihoven sítě funkcí ústřední knihovny ministerstvo školství a kultury po projednání v ústřední knihovnické radě a v dohodě s příslušnými ústředními úřady a orgány.

§ 6 Lidové knihovny

1. Lidové knihovny (místní, okresní, krajské) jsou **základem jednotné soustavy**, neboť tvoří nejrozsáhlejší síť knihoven sloužících všemu obyvatelstvu a jsou v obvodu své působnosti, zvláště pokud jde o knihovny okresní a krajské, středisky metodické, bibliografické, informační a meziknihovní služby pro všechny knihovny jednotné soustavy, pokud takovou službu a pomoc potřebují.
2. Lidové knihovny jsou **zřízeny v každé obci**. Lidové knihovny zřizuje, udržuje a řídí výkonný orgán příslušného **národního výboru**. V sídle krajského národního výboru plní zpravidla krajská lidová knihovna též funkci knihovny okresní a městské, v sídle okresního národního výboru plní okresní lidová knihovna též funkci knihovny místní. Místní lidová knihovna může být zřízena, pokud je to účelné, též jako organizační složka osvětového zařízení místního národního výboru. Se souhlasem výkonného orgánu okresního národního výboru může plnit úkoly místní lidové knihovny knihovna jednotného zemědělského družstva, Revolučního odborového hnutí, popř. jiná knihovna jednotné soustavy, pokud k tomu má potřebné předpoklady.
3. Pro právní postavení a způsob hospodaření lidových knihoven, pokud nejde o knihovny, které jsou organizačními složkami osvětových zařízení národních výborů, platí ustanovení § 14 a 15 osvětového zákona.

§ 10 Pracovníci knihoven

1. **Knihovník** v lidově demokratickém státě **plní významné politickovýchovné poslání** a musí mít proto **potřebnou politickou i odbornou kvalifikaci**. Jeho povinností je zejména iniciativně získávat nové čtenáře, individuálně o čtenáře pečovat a všemi způsoby práce s knihou napomáhat ke zvýšení politického uvědomění a k uspokojování stále rostoucích potřeb občanů při prohlubování jejich všeobecného i odborného vzdělání a kulturního rozhledu. To se týká **i knihovníků dobrovolných**, jimž úřady, organizace a instituce, které zřizují a řídí knihovny, poskytují při plnění těchto úkolů všestrannou pomoc. Při výkonu své funkce se knihovník opírá o aktiv dobrovolných spolupracovníků knihovny.
2. Předpisy o kvalifikačních předpokladech pracovníků knihoven vydají, pokud to nepřísluší podle zvláštních předpisů do působnosti jiných orgánů, příslušné **ústřední orgány a úřady** v dohodě s ministerstvem školství a kultury a s ústředním výborem příslušného odborového svazu, zároveň **stanoví, v kterých knihovnách pracují knihovníci z povolání**.
3. Úřady, organizace a instituce, které zřizují řídí knihovny, zajišťují **soustavné doplňování a prohlubování potřebné kvalifikace zaměstnanců knihoven i dobrovolných pracovníků**.

Význam a dopady 2. knihovního zákona

- Dosud prozápadní systém našeho knihovnictví se začal orientovat směrem na východ k SSSR
- Vznikaly nové knihovny, například závodní, či tzv. Gottwaldovy knihovny (založeny na počest 50. narozenin K. Gottwalda v roce 1946, zřizovány při základních organizacích KSČ; hlavním úkolem těchto knihoven bylo šíření marxistické literatury)
- Princip centrálního řízení všech společenských oblastí státu
- Ideál knihoven jako osvětových institucí, který byl populární po zavedení 1. knihovního zákona, se změnil v ideu, že knihovna má plně sloužit komunistickému režimu a šíření jeho ideologie.
- Základní funkcí knihoven podle této úpravy bylo jejich ideologické působení
- Knihovny chápány jako důležitý a masový činitel socialistické výchovy

Formování čtenáře

Uvědomělé plánování četby

- důležitý bod činnosti knihovny
 - Časopis Čtenář – praktické rady a návody
 - revue Knihovna – zaměřená na teorii a hledání systémových opatření, jimiž by byla ovlivněna čtenářská volba
- Umělecká literatura – v plánech četby pouhým předstupněm, díky kterému se čtenář stane přístupnější pro větší problémy v politických spisech a propagandistických brožurách; po poučení o ideologickém kontextu tématu mohl čtenář postoupit k **odborně zaměřeným textům**
- Většina doporučených titulů – beletrie, stejně často zastoupeny politické a hospodářské brožury
- Umělecké literatuře dominovala sovětská a česká produkce
- Specializovaná literatura – další cesta ovlivňování čtenáře, záměrem získávat čtenáře k práci – například k práci v hornictví, zemědělství atp.

Formování čtenáře

(Ne)volný výběr knih

- Manipulace se čtenářem se projevovala i na dvou zásadních prvcích knihovnického systému
 - A) volném výběru knih
 - B) čtenářském katalogu

Na stránkách tehdejšího časopisu Knihovna uváděno, že do volného výběru umisťujeme „*spisy, na jejichž četbě nám hlavně záleží: socialistickou beletrii, budovatelská díla, aktuální četbu, státně politickou literaturu*“.

Zkreslování katalogů – všechny katalogy byly důkladně cenzurované a „vhodné tituly“ byly obohaceny o doplňující a hodnotící informace (titul získal například nějakou cenu)

Propagování i preferování autoři a knihy – odkazové lístky na ně se množily, a tak se zvyšovala pravděpodobnost, že na ně čtenář narazí

Formování čtenáře

Fenomén nástěnky

- *„Nástěnka je informační deska obvykle pověšená na zdi sloužící účelům zveřejňování informací, propagace, vyvěšování vzkazů (např. studentská kolej) nebo propagandy.“*
- Fungovaly především jako propaganda režimu (v dílnách, kancelářích, firmách, školách i knihovnách), nedílnou součástí života v režimu
- Náplní byla aktuální výročí, svátky (MDŽ, svátek práce atp.) a určená komunistická hesla
- Hesla sestavována z krepových, většinou rudých písmen, nalepených na tvrdší podklad a zbytek nástěnky byl doplněn výstřižky z časopisů
- O nástěnky se staraly osoby přímo k tomuto určené, podniky měly své nástěnkáře, některé i celé jejich oddělení
- Vedle nástěnek také výstavky **v knihovnách** – věnovaly se především vesmíru a novým objevům ve vědě ... v Lounech výstavka s názvem „Náboženství - opium lidu“

